

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

KÉSŐ RÉZKORI BIRITUÁLIS TEMETŐ BALATONSZENTGYÖRGY HATÁRÁBAN

Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

**Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában**

Közreműködők:

Rácz Piroska, Gál Erika, Marton Tibor, Sümegi Pál,
Miklós Dóra Georgina és Gerber Dániel

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Budapest 2022

A kötet megjelenését támogatta:

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-128413,
A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése és a
MEC K_140620, *Késő rézkori temetkezések a Kárpát-medencében –*
Régészeti és bioarchaeológiai elemzések új eredményei című pályázata

Borító:

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely 774. kettős sír. Fotó: Rippl-Rónai Múzeum.
Válogatás a temető leleteiből. Fotók: Ambrus Edit, Balla Krisztián és Csernák Bálint.

ISBN 978-615-5766-55-8

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

© Archaeolingua Alapítvány

© Szerzők

© Seleanu Magdaléna

© Ambrus Edit

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2022

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv: Kaszta Móni

Tipográfia és nyomdai előkészítés: Kovács Rita

Nyomda: Prime Rate Kft. Budapest

Tartalomjegyzék

BONDÁR MÁRIA	
Előszó	7
SOMOGYI KRISZTINA	
A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen feltárt temető bemutatása és elemzése	11
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető leleteinek elemzése	59
BONDÁR MÁRIA	
A temető „benépesülése”, a sírok tipokronológiai helyzete	91
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető értékelése	99
BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA	
Katalógus	111
Táblák	141
Irodalom	229
RÁCZ PIROSKA	
A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető emberi maradványai	239
GÁL ERIKA	
Állatcsontleletek Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	259
MARTON TIBOR	
Pattintott kőeszközök Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	263
SÜMEGI PÁL	
Késő rézkori temetkezési gyöngyök petrográfiai és archaeomalakológiai elemzése Balatonszentgyörgyről	269
MIKLÓS DÓRA GEORGINA	
Balatonszentgyörgy késő rézkori temető homokkő anyagú szerszámkövek kőzettani és nehézasvány vizsgálata	281
GERBER DÁNIEL	
Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely emberi maradványainak genetikai analízise	293
MÁRIA BONDÁR – KRISZTINA SOMOGYI	
A Late Copper Age biritual cemetery on the outskirts of Balatonszentgyörgy	297
List of illustrations	305
A kötet szerzői / List of contributors	317

PATTINTOTT KŐESZKÖZÖK BALATONSZENTGYÖRGY-FALUVÉGI DŰLŐ 2. KÉSŐ RÉZKORI TEMETŐBŐL

MARTON TIBOR

A balatonszentgyörgyi késő rézkori temető leletanyagában pattintott kövek a feltárt sírok számához képest csak kis számban szerepelnek, összesen nyolc darab került elő hat sírból, melyek között két bal oldalra fektetett zsugorított csontvázas (str. 762, 1172), valamint négy hamvasztásos, urnás temetkezés fordult elő (str. 781, 783, 785, 1188).

Térbeli megoszlásuk a temető területén nem mutat szignifikáns mintázatot, de inkább a középső és keleti területen jellemzők. Sírba kerülésük egyéb jellegzetes, például nemek szerinti megoszlást sem mutat.

A csontvázas sírok esetében közvetlenül nem bizonyítható, hogy a pattintott kőeszközök szándékolt sírmellékletként kerültek a sírba, de elhelyezkedésük jellemzően a halott medence, illetve mellkasi tájékára esik. A hamvasztásos sírokból a kőeszközök a hamvakat is magukba foglaló edényekből, a hamvak közül kerültek elő. A 781. számú temetkezés 1. edényéből, egy amfórából két darab, a 783. és 785. sírok mély tájjaiból egy-egy darab, az 1188. sír hombárjából további két darab látott napvilágot.

A felhasznált nyersanyagok között makroszkóposan kétfélét lehet elkülöníteni, melyek forrásai mind a Bakony területén találhatóak, a beszerzés távolságát tekintve mezolokális nyersanyagoknak tekinthetők. A jellegzetes vöröses bakonyi radiolaritból¹ négy darab, teveli tűzköböl² további négy darab készült, ez utóbbiak között egy kortexes szilánk is szerepel. Állapotuk jellemzően friss, két, egyazon sírból előkerült darabon (*1. kép 6, 7*) azonban hőhatás nyomai láthatók. Ez utóbbi jelenség esetében nem zárható ki, hogy összefügg a halotthamvasztás aktusával.

Az előkerült pattintott kőeszközök között szilánkok (*1. kép 4–7*), egy bal élén bifaciális retusú szilánk (*1. kép 3*), egy penge töredéke (*1. kép 8*) és két olyan, szilánkon kialakított élbetét található, melyek egyik éle bifaciális, másik éle unifaciális retusú (*1. kép 1–2*), ez utóbbiak között az egyik bifaciális élén sarlófény látszik (*1. kép 2*).

A balatonszentgyörgyi temető pattintott kőeszköz leletanyaga kis mennyisége miatt statisztikai elemzésre nem alkalmas ugyan, de a badeni komplexum kárpát-medencei kőiparainak néhány főbb tendenciáját mutatja.

A nyersanyaghasználat mezolokális, egyirányú kapcsolatrendszer tükröz, mely a bakonyi radiolaritok több nagyobb leletanyagban megfigyelt túlsúlyát mutatja a dél-balatoni régióban.³ Ezek a nyersanyagok ugyanakkor hosszú távú kapcsolatrendszerek révén távolabbi területekre is nagy számban eljutottak, mint ezt a hódmezővásárhelyi raktárlelet is példázza.⁴ A nyersanyagbeli heterogenitás, melyet például a budakalászi temetőben figyeltek meg,⁵ a dél-balatoni régióban nem jellemző.

Ilyen jellegzetesség a retusált eszközök készítése: a bifaciális, felszíni retusálás az élbetéteken, jellemzően csak ezek egyik élén, mely a badeni telepek leletanyagában is gyakori.⁶ Hasonló retusokkal munkálták meg a sírmellékletként is gyakori háromszögletű, egyenes, vagy enyhén konkáv

¹ T. BIRÓ–REGENYE 1991.

² T. BIRÓ *et al.* 2010.

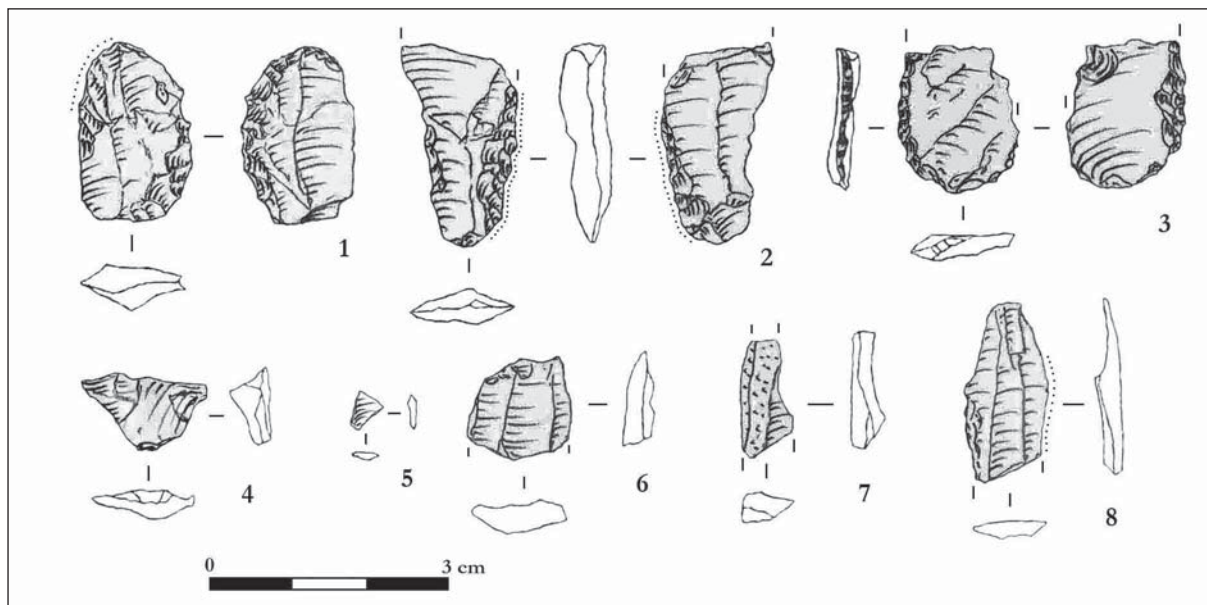
³ ZANDLER–HORVÁTH 2010.

⁴ HORVÁTH–ZANDLER 2017.

⁵ Cs. BALOGH 2009, 396–397.

⁶ ZANDLER–HORVÁTH 2010, 267.

bázisú nyílhegyeket is.⁷ A bifaciális retusálási technika elterjedése egy olyan, nagyobb földrajzi régiókon átívelő fejlődési tendenciát jelöl, mely a késő rézkor kezdetétől figyelhető meg.⁸

1. kép: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2, pattintott kőeszközök.

1: Str. 762; 2: Str. 1172; 3: Str. 781; 4: Str. 783; 5: 785; 6, 7: Str. 1188; 8: Str. 781

1. táblázat: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2, pattintott kőeszközök típus/nyersanyag összefüggése

	szilánk	retusált szilánk	penge	élbetét
teveli tűzkő	3		1	
bakonyi radiolarit	1	1		2

A balatonszentgyörgyi temetőből előkerült élbetétekről megállapítható, hogy aligha komplett eszköz részeként kerültek a sírba, mivel a rekonstruálható példányoknál, például Balatonlelle-Felsőgamász 17. sírjából in situ megfigyelt aratóeszköz alapján több, ez esetben négy élbetét alkotta a kompozit eszköz vágóélét.⁹

A badeni temetők egy részében, például a budakalászi temetőben gyakori, valamint Pilismarót-basaharci temetőben is előkerült szabályos, gyakran egyik vagy mindkét végükön csonkított pengék, trapézok¹⁰ a balatonszentgyörgyi leletanyagban ismeretlenek.

A pattintott kő leletek sírba kerülésével kapcsolatban megállapítható, hogy nem komplett „eszköz mellékletekről” van szó, hanem sokkal inkább a strukturált depozitumok egyik fontos összetevőjeként, mintegy szimbolikus tárgyként kerülhettek a hamvasztásos sírokba, feltűnő ugyanakkor a valódi eszközök elemeinek megjelenése a csontvázas sírokban. Ez a kettősség azonban a kis esetszám miatt csak feltételesen állapítható meg.

⁷ NAGY 2010, 406.

⁸ BALCER 1988, 95.

⁹ NAGY 2010, 407, Abb.1. 2.

¹⁰ Cs. BALOGH 2009, 389–390; T. BIRÓ 2015, 356.

1. Str. 762

Csomagolási szám: 851

Melléklet: a váztól északra, a mellkas vagy has előtt

Típus: élbetét

Nyersanyag: bakonyi radiolarit

Állapot: friss

Leírás: Szilánk, bal élének disztális végén és jobb élének proximális részén felszíni retusokkal megmunkált, jobb élén ívelt, bifaciális kidolgozású. Bal élének distalis végén sarlófényes.

H.: 25 mm Sz.: 17 mm V.: 7 mm

2. Str. 781

Csomagolási szám: 1064_1

Melléklet: 4; az 1. edényből

Típus: penge

Nyersanyag: teveli tűzkő

Állapot: friss

Leírás: Penge, mindkét vége törött.

H.: 23 mm Sz.: 10 mm V.: 4 mm

3. Str. 781

Csomagolási szám: 1064_2

Melléklet: 4; az 1. edényből

Típus: retusált szilánk

Nyersanyag: bakonyi radiolarit

Állapot: friss

Leírás: Bal élén bifaciális retusokkal megmunkált pengeszerű szilánk proximális része.

H.: 20 mm Sz.: 16 mm V.: 5 mm

4. Str. 783

Csomagolási szám: -

Melléklet: hamvak közül

Típus: szilánk

Nyersanyag: teveli tűzkő

Állapot: friss

Leírás: Háromszögletű szilánk.

H.: 10 mm Sz.: 17 mm V.: 4 mm

5. Str. 785

Csomagolási szám: 1034

Melléklet: antropológiai feldolgozás során, hamvak közül

Típus: pattinték

Nyersanyag: bakonyi radiolarit

Állapot: friss

Leírás: Háromszögletű pattinték.

H.: 4 mm Sz.: 3 mm V.: 0,5 mm

6. Str. 1172

Csomagolási szám: 1062

Melléklet: emberi csontok közül

Típus: élbetét

Nyersanyag: bakonyi radiolarit

Állapot: friss

Leírás: Pengeszerű szilánk, disztális vége törött, jobb éle bifaciális retusokkal megmunkált, a jobb él proximális részén sarlófényes.

H.: 24 mm Sz.: 14 mm V.: 8 mm

7. Str. 1188

Csomagolási szám: 940_1

Melléklet: hamvak közül

Típus: szilánk

Nyersanyag: teveli tűzkő

Állapot: hőhatás nyomai

Leírás: Trapéz alakú szilánk.

H.: 15 mm Sz.: 13 mm V.: 4 mm

8. Str. 1188

Csomagolási szám: 940_2

Melléklet: hamvak közül

Típus: szilánk

Nyersanyag: teveli tűzkő

Állapot: hőhatás nyomai

Leírás: Pengeszerű szilánk, előlapján 30% kortex.

H.: 18 mm Sz.: 10 mm V.: 6 mm

Irodalom

- BALCER 1988 BALCER, BOGDAN: The Neolithic Flint Industries in the Vistula and Odra Basins. *Przeegląd Archeologicz* 35 (1988) 49–100.
- CS. BALOGH 2009 CS. BALOGH, ÉVA: The lithic finds from Budakalász. In: *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Eds.: Bondár, Mária – Raczky, Pál. Budapest: Pytheas 2009, 380–407.
- T. BIRÓ 2015 T. BIRÓ, KATALIN: Lithic grave goods from the Pilismarót-Basaharc cemetery. In: Bondár, Mária: *The Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc. István Torma's excavations (1967, 1969–1972)*. Budapest: Archaeolingua 2015, 355–366.
- T. BIRÓ–REGENYE 1991 T. BIRÓ, KATALIN – REGENYE, JUDIT: Prehistoric workshop at Szentgál-Tűzköves. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 18 (1991) 337–375.
- T. BIRÓ *et al.* 2010 T. BIRÓ KATALIN – REGENYE JUDIT – PUSZTA SÁNDOR – THAMÓNÉ BOZSÓ EDIT: Előzetes jelentés a nagytevel-tevel-hegyi kovabánya és ásatásának eredményeiről. *Archeologiai Értesítő* 135:1 (2010) 5–25. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.135.2010.1>

- HORVÁTH–ZANDLER 2017 HORVÁTH TÜNDE – ZANDLER KRISZTIÁN: Pattintott kőeszköz-raktárlelet a Baden-komplexum Hódmezővásárhely-Gorzsa-V. számú homokbánya lelőhelyéről – Lithic hoard at the site of Baden complex in Hódmezővásárhely-Gorzsa, sandpit Nr. V. *Archeometriai Műhely* 14:1 (2017) 1–23.
https://epa.oszk.hu/00800/00846/00047/pdf/EPA00846_archeometriai_muhely_2017_01_01-24.pdf
(utolsó megtekintés: 2022. 07. 08.)
- NAGY 2010 NAGY, BORBÁLA: Gräberfeld der Badener Kultur in Balatonlelle-Felsőgamász. *Antaeus* 31–32 (2010) 375–498.
- ZANDLER–HORVÁTH 2010 ZANDLER KRISZTIÁN – HORVÁTH TÜNDE: Balatonőszöd-Temetői dűlő őskori, több periódusú település pattintott kőeszközeinek vizsgálata – The investigation of the chipped stone industry of the prehistorical multi-period settlement of Balatonőszöd Temetői dűlő. *Archeometriai Műhely* 7:4 (2010) 259–295.
https://epa.oszk.hu/00800/00846/00024/pdf/Archeometriai_Muhely_EPA00846_10-04-ZK.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 07. 08.)

Ebben a kötetben a legújabb, 2017-ben feltárt temető csontvázas és hamvasztott sírjainak feldolgozását adjuk közre. A késő rézkori Kárpát-medencében (Budakalász-Luppa csárda ugyancsak kettős rítusú és Pilismarót-Basaharc hamvasztásos temetője után) jelenleg ez a legnagyobb sírszámú szakrális hely.

Az adott kor szokásai szerint eltemetett halott sírja egy „időkapszula”, amely megőrizte az elhunyt szociális helyzetére mutató régészeti összefüggéseket, valamint az egészségi, a fizikai állapotra és a környezetre utaló bizonyítékokat is. A hagyományos régészeti értékelés a

leleteket és párhuzamaikat vizsgálja. A fizikai antropológia ezt kiegészíti az elhunyt adataival: nem, halálkor, a csontokon nyomot hagyó patológiai elváltozások. A temetkezés keletkezésében a naptári korra átszámított, kalibrált radiokarbon dátumok segíthetnek. A komplex elemzés mindezeknél többet ad. A bioarchaeológia módszerei: az archaeogenetika, izotópgeokémia, mikrobiológia és bioinformatika még további rejtett információkat tárnak fel. A régészeti és természettudományos eredmények együttes értelmezésével így egyre többet tudhatunk meg a Kr. e. 4. évezredben élt késő rézkori elődeink egyéni biológiai adottságairól, környezetéről és sokrétű közösségi, kulturális és kereskedelmi kapcsolatairól. Éppen ezért a régészeti feldolgozáson túl a balatonszentgyörgyi temetőből nagyszámú mintavétel történt. „A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése” című pályázat keretében vizsgált összes temetkezés kiértékelését a 2023-ban megjelenő kötetben mutatjuk be.

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Régészeti Intézet

MTA
KIVÁLÓ KUTATÓHELY

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL
AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ PROGRAM

ARCHAEOLINGUA

